

میرزا جواد، سیاه قلمکاری گمنام از دوره مظفری

در دفتر سوم «نامه بهارستان» (صفحات ۵۱ تا ۵۶) از مطالعه مقاله ای دایر بر معرفی «سیاه قلمکاران گمنام عهد ناصری میرزا نصرالله و مصطفی» به قلم شیوای خانم شیوا کوکلان استفاده شایان بردم و در ضمن به خاطر آمد که من هم نسخه ای چاپ سنگی از خمسه نظامی دارم که به ترتیب در سال های ۱۳۱۴ تا ۱۳۱۶ ه. به دست زین العابدین ابن مرحوم میرزا شریف قزوینی (ملک الخطاطین) متن کتاب با قلم کتابت و سرفصل ها با قلم سرفصلی و خط نستعلیق به شرح زیر چاپ شده است.

مخزن الاسرار، فی سنة ۱۳۱۴، خسرو و شیرین، فی سنة ۱۳۱۵؛ لیلی و مجنون، فی محرم سنة ۱۳۱۶؛ بهرام نامه، فی سنة ۱۳۱۵؛ شرف نامه و اسکندر نامه، روز سه شنبه بیستم شهر ربیع الاول سنة ۱۳۱۶. خاتمه کتاب در آخر صفحه ۶۴۵ قید شده است. (تصویر ۱)

مشخصات ظاهری کتاب: جلد چرمی ساده، صفحات ۲۵۰ × ۱۶۷ م. م. مجدول به ابعاد ۲۰۴ × ۱۳۳ م. م. نام سیاه قلمکار در نسخه بنده «جواد» است.

در بعضی مجالس مانند تمام تصاویر گنجینه های مخزن الاسرار و خسرو و شیرین و صحنه «پند دادن پدر، مجنون را» و حکایت مربوط به علت تنگی جانام خود را نوشته است. در دو تصویر مربوط به دختر پادشاه اقلیم ششم و هفتم نام خود و تاریخ را جداگانه و هر کدام را در یک شمشه نوشته است. (تصویر ۲) سیاه قلمکاری های جواد ۱۶ سال بعد از کار مصطفی و ۶ سال بعد از میرزا نصرالله انجام یافته است و در نتیجه یا شاگرد یکی از آنها بوده و یا از کارهای آنها تقلید می کرده است، چون حداقل اختلاف و حداکثر تشابه بین کارهای این سه نفر وجود دارد. طرح کلی صحنه ها از نقطه نظر حجم سازی و صحنه آرایی و ترکیب بندی و طاق نما سازی هایشان اغلب هیچ اختلافی با هم ندارند و اگر آنها را دو به دو با همدیگر مقایسه کنیم تشابهات و اختلافات روشن می شود.

اول - صحنه های فریدون و آهو، جایگزینی عناصر: کوه ها، حرکت اسب و آهو، عین هم هستند و هیچکدام (مصطفی و جواد) نام خود را ننوشته اند. و اما اختلافات:

۱) سوارکار مصطفی با ناصرالدین شاه در تاج و لباس و حمایل فرق ندارد و تیر او رها شده و بر پشت آهو نشسته است، در حالی که در زمان جواد، ناصرالدین شاه نبود و جواد توانسته است بدون ترس از استبداد ناصرالدین شاهی فریدون را با لباس و تاج و شمشیر کیانی رقم زند.

۲) فریدون در رقم جواد هنوز تیر را در چله کمان نهاده است.

۳) در کار جواد فقط سگ وسطی وجود دارد و دو سگ طرفین حذف شده است.

۴) عده ای سوارکار در گوشه راست رقم مصطفی (گارد ناصرالدین شاه) وجود دارند.

۵) سمت شمشیرها مخالف هم هستند...

دوم - صحنه مهین بانو و ولیعهدی شیرین و حالت عمومی مرد نشسته در هر دو تصویر با هم متشابه اند. ستون ها و پرده ها حالات مختلف نسبت به همدیگر دارند. در کار میرزا نصرالله لباس ها و کلاه ها (تاج مهین بانو) به دوره قاجار منسوب هستند. در کار جواد برعکس در یکی، مهین بانو چهار زانو نشسته و انگشت تعجب بر لب و عصای سلطنت به دست دارد، اما در صحنه جواد، مهین بانو طبق معمول شاهانه بر تخت جلوس کرده و با دست راست بازوی تخت و با دست چپ شمشیری را گرفته است. میرزا نصرالله رقم خود را نوشته ولی جواد ننوشته است.

سوم - صحنه دعوت لیلی از میجنون در جایگزینی اجزای عین هم است، با دو فرق اساسی:

(۱) مصطفی کوه و هوارا مشخص کرده و چهار نخل بارور نشانده است:

(۲) همه اجزا در کار مصطفی ایستاده و نشسته بر سطح زمین قرار دارند، ولی در رقم جواد کوه و زمین نشان داده نشده و مقداری از بالای صحنه و درخت‌ها را حذف شده است و همه اجزا بدون جایگاه در صحنه پراکنده‌اند.

چهارم و پنجم، نقاشی‌ها شبیه هم هستند با دو اختلاف:

(۱) در هر دو صحنه رقم جواد دو نفر از سربازها در صحنه شیر، و مستخدمان (مرد پشت بهرام و زن پشت سر دختر پادشاه) از مجلس بزم بهرام کم است.

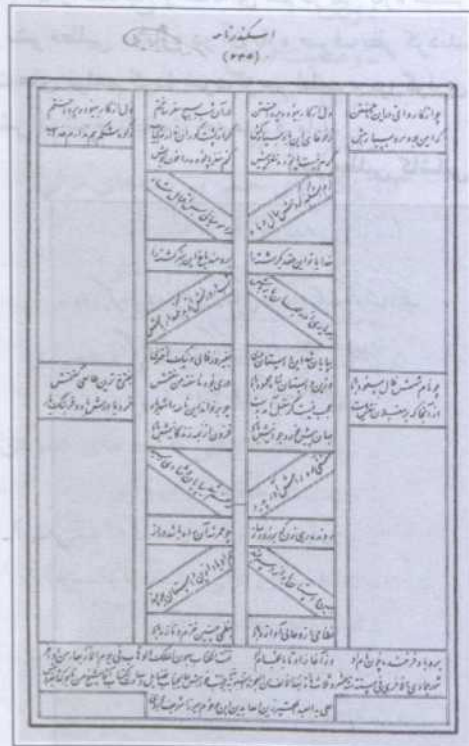
(۲) در هر دو صحنه عمل مصطفی، تاج‌ها قاجاری و در صحنه عمل جواد، باستانی است.

سیدجمال ترابی طباطبایی

(تبریز)

تصویر ۲: نمونه‌ای از سیاه قلمکاری‌های میرزا جواد.

تصویر ۱